

УДК 811.161.2'243'34-057.87

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПРИЙМАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ СТУДЕНТАМИ-ІНОФОНАМИ: ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анжела Буднік

*Державний заклад „Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”,
кафедра загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних студентів,
вул. Старопортофранківська, 26, 65020 Одеса, Україна
ел. пошта: angelabudnik@ukr.net*

У статті розглянуто теоретичні засади сприймання та розуміння художнього твору студентами-іноземцями, запропоновано типологію лінгвокраїнознавчого коментарю, обґрунтовано доцільність необхідності фонових знань для сприйняття художніх текстів.

Ключові слова: українська мова як іноземна, студенти-інофони, лінгвокраїнознавчий коментар, сприймання художнього твору, фонові знання.

Проблему взаємодії мови та культури досліджують такі наукові галузі: антропологічна лінгвістика та етнолінгвістика (Ю. М. Караулов, Б. О. Серебренников, Н. В. Уфімцева), соціолінгвістика (Ю. Є. Прохоров), психолінгвістика (Д. Б. Гудков, В. І. Карасик), лінгвокультурологія (Л. М. Мурзін) і лінгвокраїнознавство (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, Ю. Є. Прохоров, Г. Д. Томахін). Зокрема, Ю. Є. Прохоров і Г. Д. Томахін зазначають, що „у практиці реалізації комунікативно-орієнтованого навчання мови як іноземної і до сьогодні немає чіткого уявлення про те, як пов'язувати навчання мові з навчанням культури, що послуговується мовою; немає впорядкованості використання відомостей про країну мови, що вивчається, на заняттях з іноземної мови” [10: 55].

Становлення та розвиток в іноземних студентів тільки знань вербального коду і правил його використання виявляється недостатнім для успішного спілкування з носіями тієї чи іншої мови. Необхідним є й оволодіння додатковими знаннями, що належать до невербального коду культури тої національно-лінгвокультурної спільноти, мовою якої здійснюється комунікація.

Суттєвим для вивчення мови як іноземної є твердження Л. В. Щерби: „текст не існує поза його творенням і сприйняттям” [6: 16], адже сучасна лінгвістика тексту, що враховує психолінгвістичні аспекти творення і сприйняття твору, розглядає його як „продукт, породжений мовною особистістю та адресований мовній особистості”, доходить висновку, що „текст мертвий без акту пізнання” [11: 106]. А отже, для адекватного розуміння студентами-інофонами відмінних реалій потрібне використання коментарю, зокрема лінгвокраїнознавчого.

Зазначимо, що виправданим і найкоректнішим шляхом ознайомлення іноземних студентів з українською культурою, національними традиціями відображеними у мові, є робота з художніми творами. Як зазначав Л. В. Щерба, вузьколінгвістичних знань недостатньо для розуміння і сприймання літературних творів, створених у певному середовищі, у певній історичній епісі. Контекст є необхідною умовою комунікації, а знання контексту сприяє адекватному розумінню

змісту художнього твору. Проблему контексту неодноразово розглядали лінгвісти й культурологи в теоретичному та методичному аспектах (О. С. Ахманова, Г. І. Богін, І. В. Гюббенет, О.В. Лисоченко та ін.).

У практичній роботі викладача важливим етапом є формування контексту культури твору, який вивчають. При цьому центром аналізу є літературний твір, а інструментом – історія культури – „дві національні культури ніколи не збігаються повністю через те, що кожна складається з національних та інтернаціональних елементів” [3: 30].

Необхідність спеціального виділення і вивчення лексичних одиниць, в яких найяскравіше виявляється своєрідність і специфіка національної культури, особливо гостро відчувається під час читання творів художньої літератури, у чому і вбачаємо *актуальність* дослідження.

Мета статті – окреслити теоретичні засади вивчення художніх творів в аудиторії інофонів. *Об'єктом* дослідження слугують твори української літератури, а *предметом* – лінгвокраїнознавча цінність українських лексем.

Під час вивчення української мови як іноземної студентам трапляється низка малозрозумілих фактів, що належать не до лексикології, граматики, фонетики або стилістики, а, швидше, до екстралінгвістичних сфер: соціальної, побутової або історичної. Проблема інтеграції таких компонентів культури у процес навчання мови не є новою. Сьогодні теза про невіддільність вивчення іноземної мови від ознайомлення з культурою країни мови, яку вивчають, її історією, релігією, соціокультурними традиціями, особливостями національного світобачення народом-носієм мови є загальновизнаною у лінгводидактиці.

Правильне вживання або розуміння деяких слів або фраз передбачає знання про їхнє походження, ситуації, в яких їх можна використати, або елементарних відомостей з історії, літератури, релігії, політичної реальності країни мови, яку вивчають. Тому одночасно з вивченням мови треба вивчати і культуру його народу – знайомитися з історією, літературою, економікою, географією, політикою країни, побутом, традиціями.

Комплекс цих відомостей і методику його викладання прийнято позначати словом *лінгвокраїнознавство*. Одним з перших у мовознавстві термін „лінгвокраїнознавство” використали у 1971 році Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров у брошурі „Лингвистическая проблема страноведения в преподавании русского языка иностранцам”. Лінгвокраїнознавство – розділ науки про мову, що, з одного боку, скерований на вивчення мови, а з іншого, дає певні відомості про країну, мову якої вивчають. У процесі навчання української мови як іноземної в цьому аспекті елементи країнознавства поєднуються з мовними явищами, які є не лише засобом комунікації, а й способом ознайомлення інофонів з новою для них дійсністю. Разом з оволодінням мовою відбувається засвоєння культурологічних знань і формування здатності розуміти ментальність носіїв мови. Освітня ж цінність цього розділу лінгвістики полягає в тому, що знайомство з культурою мови, яку вивчають, відбувається шляхом постійного порівняння знань і понять, що були раніше, із новими – отриманими.

Зазначимо, що лінгвокраїнознавство – „аспект викладання мови іноземцям, в якому з метою забезпечення загальноосвітніх і гуманістичних завдань лінгводидактики реалізується кумулятивна функція мови і проводиться акультурація адресата, причому методика має філологічну природу – ознайомлення відбувається безпосередньо через мову, що вивчається, і в процесі її вивчення” [3: 37]. У цій

функції мова – сполучна ланка між поколіннями, сховище і засіб передання позамовного колективного досвіду, оскільки мова не тільки відображає сучасну культуру, а й фіксує її попередній стан. Кумулятивна функція властива всім мовним одиницям, проте найяскравіше вона виявляється у лексиці [3].

Головна мета такого навчання – необхідність формування лінгвокраїнознавчої компетенції та забезпечення комунікативної компетенції в актах міжкультурної комунікації через адекватне сприйняття мови співрозмовника і розуміння оригінальних творів. Основу лінгвокраїнознавчої компетенції, на наш погляд, становлять *фонові знання* типового представника лінгвокультурної спільноти.

За О. С. Ахмановою та І. В. Гюббенет, фонові знання – це складова пресупозиції, „вертикальний контекст”, що містить „сукупність відомостей культурно- та матеріально-історичного, географічного та прагматичного характеру”, без яких неможливим є процес спілкування [1: 49]. Т. Г. Бірюкова наголошує на тезі про необхідність фонових знань для розуміння смислу твору, „тобто сукупності загальнолюдських культурних відомостей, якими володіє більшість учасників комунікації” [2: 16]. Фонові знання носія мови і культури подеколи співвідносять із поняттям „лексичного фону” особистості [10: 55] на тлі культурно-історичних асоціацій.

За О. В. Лисоченко, енциклопедичні і власне мовні знання мають умовний характер, бо „є двома аспектами семантики природної мови і при інтерпретації художнього твору відіграють ідентичну роль” [7: 35–36]. Енциклопедичність, власне мовні знання в сукупності є змістом запасів пам’яті комунікантів і становлять презумпцію спілкування. Велике значення для полегшення процесу сприйняття належить фоновим знанням як позатекстовим поняттям, фонові знання є умовою успішної комунікації.

Вивчення тексту як феномену культури завдячує таким текстовим властивостям, як категорії інтертекстуальності, мовної особистості тощо. Ці категорії репрезентують динамічність, взаємозв’язок з іншими текстами як по вертикалі (історичній, тимчасовий зв’язок), так і по горизонталі (співіснування текстів у взаємозв’язку з єдиним соціокультурним простором).

Цілком очевидно, що будь-яку мову, зокрема й українську, не тільки можна, а й потрібно вивчати на кращих зразках літератури. Тому прочитання в оригіналі визначних творів української літератури є складовою навчання української мови студентів-інофонів. Твори художньої літератури – важливий засіб накопичення і віддзеркалення інформації про дійсність: вони містять відомості географічного, культурного, економічного, політичного характеру про Україну. Отже, художня література становить безперечний інтерес для лінгвокраїнознавства.

Формування знань відбувається на основі реальних текстів, що є джерелом культурологічної інформації. Читання художнього тексту – це і є акт міжкультурної комунікації, адже автор і читач-інофон є представниками двох різних культур, які у процесі читання і розуміння твору вступають у безпосередній контакт. Основною проблемою є специфіка сприймання художнього твору, яку в сучасній науці розглядають як складний психологічний процес.

Теоретичним підґрунтям дослідження психологічних і психолінгвістичних особливостей сприйняття тексту є праці А. В. Антонова, І. В. Арнольд, В. П. Беляніна, Л. С. Виготського, І. Р. Гальперіна, М. І. Жинкіна, С. В. Засекіна, І. О. Зимньої, Ю. М. Караулова, Л. Н. Мурзіна, О. І. Синиці, Ю. О. Сорокіна,

Н. В. Уфімцевої, Н. В. Чепелевої, Е. О. Шаповалової та інших, у яких смислове сприйняття витлумачено як єдиний процес сприймання і розуміння.

Беручи до уваги те, що процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості (мисленням, мовленням, почуттями, волею), можна припустити, що сприймання тексту – це психічний процес відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливові на органи чуття.

Процеси сприйняття і розуміння в єдності розглядає І. О. Зимня. Сприйняття – складний процес, що характеризується „тісною взаємодією механізмів довгострокової та оперативної пам'яті: елементи тексту сприймаються аудіовізуальними рецепторами і переносяться в оперативну пам'ять реципієнта” [5: 6]. Психологічна схема смислового сприйняття, запропонована І. О. Зимньою, складається з трьох рівнів: спонукальний рівень „об'єднує ситуативно-контекстуальну сигнальну інформацію і мотиваційну сферу”; формувальний рівень „функціональної схеми смислового сприйняття містить чотири фази: фазу смислового прогнозування; вербального зв'язання; встановлення смислових зв'язків між словами і між смисловими ланцюгами і фазу формулювання смислу”; реалізаційний рівень на основі встановленого загального смислу сприйнятого формує задум у відповідь мовній дії [5: 31–33].

Услід за І. О. Зимньою, Н. В. Чепелева розглядає процес розуміння тексту як двобічний, що визначається особливостями тексту (структурою, складністю, обсягом, набором ключових слів) та індивідуальними особливостями тих, хто сприймає (знаннями, особливостями перцептивних процесів, ступенем сформованості вмінь смислового сприйняття тексту) [12]. Розуміння тексту – „функція відношення системи „особа, яка читає” до системи „текст” [12: 8]. О. О. Залевська визначає сприйняття як „не пасивне копіювання дії ззовні, а живий, творчий процес пізнання, інтернаціональний характер якого дає можливість трактувати його через перцептивні дії сприйманих об'єктів з тими, що зберігаються в пам'яті індивіда попередніми їхніми відображеннями й описами для ухвалення рішення про їхнє впізнання” [4: 250], тобто про віднесення до деякого класу об'єктів, що дає підстави характеризувати його як процес категоризації в широкому значенні – від категоризації окремих перцептивних елементів форми до смислової категоризації.

О. І. Никифорова розрізняє три стадії сприйняття з позиції глибини і повноти сприймання: безпосереднє сприйняття твору, тобто відтворення та переживання образів у формі читацьких уявлень (провідним є процес уяви), розуміння ідейного змісту (на цьому етапі головне місце належить мисленню), вплив художньої літератури на особистість як результат сприйняття твору [9: 9]. Читацькі уявлення, що виникають на основі особистого досвіду того, хто сприймає, і залежать від його індивідуальних якостей та літературного розвитку, на думку психологів, є чи не єдиною формою засвоєння читачами образів (концептів) тексту.

Наголосимо, що на першій стадії сприйняття здійснюється здебільшого на основі експліцитно вираженої інформації, проте тут можуть з'явитися суб'єктивні читацькі уявлення, що не відповідають тексту, викликані невмінням аналізувати художній тип дискурсу, з одного боку, і відсутністю необхідних культурологічних, історичних і лінгвокраїнознавчих знань, з іншого. Друга стадія – сприйняття ідейного змісту – є культурним спілкуванням, у якому яскраво виявляється національно-культурна своєрідність (у смисловому сприйнятті, в об'єкті (тексті) і суб'єкті смислового сприйняття, який належить до певної лінгвокультурної

спільноти. Розуміння ідейного змісту – складніша стадія сприйняття, в процесі якої майбутній філолог з відтворених образів має збагнути понятійний зміст.

Отже, сприйняття тексту відбувається на декількох рівнях: спочатку студент сприймає знакову форму тексту, потім переходить до рівня розуміння значення окремих висловів, від нього – до рівня сприйняття тексту як цілісної структури.

Так, наприклад, вірш Дмитра Павличка „Два кольори” в китайській аудиторії не викликає жвавого обговорення, необхідної емоційної реакції, а лише непорозуміння. Для української лінгвокультурної спільноти червоне асоціюється з коханням, пристрасстю, а чорне – зі смутком, журбою. На противагу цьому розумінню кольорів маємо трактування китайської лінгвокультурної спільноти, де червоне – це максимальна життєва сила й активність, що вбиває злих духів і кличе фортуна у дім, гармонізує атмосферу, відповідно, чорне – це щось загадкове і потаємне, що уособлює пізнання і вченість, заглиблення у невідоме. Отже, інофони не розуміють тих смислових нюансів, які зрозумілі носієві української мови.

Важким для розуміння в китайській аудиторії є також роман І. Багряного „Тигролови”. Отримавши фонову інформацію, китайські студенти адекватно розуміють авторські асоціації, пов’язані зі словом *дракон*. Але їм складно прийняти те, що образ дракона, який у китайській культурі символізує могутність, благополуччя, талант і владу, в романі І. Багряного асоціюється з потягом-драконом, що є символом жорстокості тоталітарної машини та ототожнюється із приреченістю народів СРСР на знищення. Як відомо, дракон у європейській, російській, українській культурах – символ зла, а це є протиріччям для ментальних асоціацій китайської культури і тому остаточно не зрозумілим залишається тлумачення твору. Ці приклади засвідчують національну детермінованість сприймання художнього твору, а відповідно, і його інтерпретацію.

Вивчення лексики художнього твору з національно-культурним компонентом значення доцільно проводити на основі аналізу її функціонування ще й тому, що „текст як об’єкт лінгвістичного дослідження... саме у складі культури набуває своєї повної остаточної визначеності: тільки знаючи культуру, в яку вміщується цей текст, ми маємо можливість усвідомити його найглибші смислові пласти” [8: 169]. Забезпеченню рецепції художнього твору також мають бути присвячені спеціальні коментарі для іноземних студентів. Ці лінгвокраїнознавчі коментарі – один із основних засобів формування лінгвокраїнознавчої компетенції.

Потрібно враховувати, що, створюючи літературний твір, письменник орієнтується не тільки на спільну мову зі своїм потенційним читачем, а й на сукупність загальних з ним фонових знань про історію країни, її економіку, побут, релігію, традиції народу, мистецтво і культуру. І лише на основі фонових знань можливою є побудова і розуміння алегорій художнього твору, натяків, підтексту, тобто всіх тих елементів творів мистецтва, які це мистецтво становлять і протиставляють його прагматичній інформації.

Рецепція художнього твору можлива лише тоді, коли в інофонів буде сформовано відповідні фонові знання. Проте неможливо сформувані в іноземців відразу весь обсяг фонових знань, який властивий кожному українському студентові. Така сума фонових знань може бути накопичена лише на найвищому рівні оволодіння мовою, ми ж говоримо про навчання мови на матеріалі художніх творів української літератури. А отже, при вивченні кожного окремого твору літератури треба формувати фонові знання, які використав письменник.

Мета навчального коментування художнього твору в іноземній аудиторії – формування в інофонів фонових знань, потрібних для повноцінної рецепції твору і для його обговорення. Для досягнення цієї мети треба скласти коментар з урахуванням країнознавчої цінності матеріалу, сконцентрованого у творі. М. Шахматова і Сім Єн Бо розробили і запропонували типи лінгвокраїнознавчих коментарів для фонові лексик. Це – описові коментарі (коментар – розширення лексичного значення внаслідок використання відомостей зі словника; коментар – розширення лексичного фону внаслідок власного мовного і побутового досвіду; коментар – історична довідка; коментар – словотворча модель) і описово-визначальні коментарі (власне визначальний коментар; етимологічний коментар; словотворчий коментар; контекстуальний коментар; коментар відсилання; історичний коментар; розширений країнознавчий коментар [13].

Із цих типів коментарів особливий інтерес для нашого дослідження становлять: коментар – розширення лексичного значення внаслідок використання відомостей зі словника; коментар – словотворча модель; власне визначальний та етимологічний коментарі.

Небезпідставно на особливу увагу заслуговує читання саме художніх текстів, оскільки літературний твір як факт національної культури, окрім сконцентрованого в нім ідейно-художнього змісту, неодмінно відображає особливості конкретної національної культури, психологію і дух нації. Специфічність лексики набуває особливого значення, оскільки слова в художньому творі позначають об'єкти, предмети, поняття і явища дійсності, характерні для певного народу.

Художні твори – навчальний матеріал, який підлягає легкому засвоєнню, адже містить в собі цінну пізнавально-країнознавчу інформацію, яка передусім виявляється в словах-реаліях української мови. З вивчення творів художньої літератури відбувається поступове, глибоке і плідне пізнання традицій національної культури в різних її виявах, що, своєю чергою, активно впливає на рівень мовної і читацької підготовленості студентів.

Отже, основна мета читання художньої літератури на уроках української мови як іноземної не має обмежуватися засвоєнням сюжету оповідання; на подібних заняттях студенти можуть отримати багато корисної культурологічної інформації.

1. Ахманова О. С. Вертикальный контекст „как филологическая проблема” / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // Вопросы языкознания. – 1997. – 3. – С. 45–52.
2. Бирюкова Т. Г. О культурно-речевой подготовке старшеклассников (Фоновые знания) / Т. Г. Бирюкова // Русский язык в школе. – 2001. – № 3. – С. 16–23.
3. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русс. Яз., 1990. – 248 с.
4. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст. Избранные труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
5. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения / И. А. Зимняя // Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации) / отв. ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1976. – С. 5–33.
6. Кулибина Н.В. Методика лингвострановедческой работы над художественным текстом / Н. В. Кулибина. – М., 1987.
7. Лисоченко О. В. Риторика для журналистов : прецедентность в языке и в речи : учеб. пособие для студ. вузов / под ред. проф. Л. В. Поповской (Лисоченко). – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 318 с. – (Высшее образование).

8. Мурзин Л. Н. Язык, текст и культура / Л. Н. Мурзин // Человек – текст – культура : коллект. монография. – Екатеринбург, 1994. – С. 160–169.
9. Никифорова О. И. Психология восприятия художественной литературы / О. И. Никифорова. – М. : Книга, 1972. – 152 с.
10. Томахин Г. Д. От страноведения к фоновым знаниям носителей языка и национально-культурной семантике языковых единиц в их языковом сознании / Г. Д. Томахин // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С. 54–58.
11. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: Структура и семантика) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 „Иностр. яз.”/ З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
12. Чепелева Н. В. Психология чтения тексту студентами вузів / Н. В. Чепелева. – К. : Либідь, 1990. – 100 с.
13. Шахматова М. А. Типология лингвострановедческих комментариев / М. А. Шахманова, Сим Ен Бо // Вестник СПбГУ. – СПб., 1996. – Сер. 2. – Вып. 1.

THEORETICAL BASES of PERCEPTION of LITERATURE TEXT of STUDENT AND INOFON: LINGUISTIC REGIONAL GEOGRAPHY ASPECT

Angela Budnik

Theoretical principles of perception and understanding of literature text students-foreigners are considered in the article, typology of linguistic regional geography comment is offered, grounded expedience of necessity of base-line knowledge.

Key words: Ukrainian as foreign, student and inofon, linguistic regional geography comment, perception of literature text, base-line knowledge.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПРИЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ СТУДЕНТАМИ-ИНОФОНАМИ: ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Анжела Будник

В статье рассмотрены теоретические принципы восприятия и понимания художественного произведения студентами-иностранцами, предложена типология лингвострановедческого комментария, обоснована целесообразность необходимости фоновых знаний для восприятия художественного текста.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, студенты-инофоны, лингвострановедческий комментарий, восприятие художественного произведения, фоновые знания.

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2011

Прийнята до друку 2.04.2011